

Vad gjorde Sverige rikt?

Ur *Utvecklingens drivkrafter. Om fattigdom, rikedom och rättvisa i världen*, Forum Syd 2013

För ett antal år sedan ombads jag av ett läromedelsförlag att fackgranska ett avsnitt i en bok i samhällskunskap för gymnasiet som handlade om Sveriges utveckling från ett fattigt jordbruksland på 1800-talet till ett av världens rikaste länder.

Det var en gräslig läsning. Sveriges framgångsrika ekonomiska utveckling sedan mitten av 1800-talet framställdes som ett verk av enstaka, geniala uppfinnare (alla manliga). Bokens författare bemödade sig om att i varje skede av historien uteslutande beskriva de tekniska innovationer som lade grunden för den svenska välfärden.

Uppfinnarna i all ära, men i en mer nyanserad skildring av Sveriges gyllene århundrade mellan 1870 och 1970 skulle man nog behöva komplettera framställningen med några andra faktorer. Och som underlag för en förståelse för vad som skapar utveckling är betoningen av enskilda individers snilleblixtar av föga relevans för fattiga länder.

Finns det då något som dagens fattiga länder kan lära av Sveriges ekonomiska historia? Jag tror det. Dock med den självklara reservationen att inget annat lands utveckling går att kopiera; varje land måste utgå från sina egna förutsättningar.

Detta är den kanske allra viktigaste lärdomen: den svenska utvecklingen baserades på inhemska traditioner. Det fanns en stor öppenhet gentemot omvärlden, och ett bejakande av både utrikeshandel och idéutbyte med andra länder, men det var aldrig utländska kolonialmakter, eller utländska lån- och biståndsgivare, som dikterade villkoren och tvingade Sverige att överta modeller utifrån.

Mellan 1870 och 1970 var Sverige en enda lång *success story*. De två snabbast växande ekonomierna i världen under denna period var Japan - som inte heller kopierade några utländska samhällsmodeller, men gärna utländsk teknologi - och Sverige.

I dag vill vi gärna tro att vår egen duktighet förklarar våra höga inkomster. Men det mesta har vi som lever nu fått gratis. Vi i Sverige föds helt enkelt rika; en ackumulerad rikedom som ger avkastning i form av höga inkomster för oss som haft turen att ärva.

Det synliga arvet är de gigantiska fysiska investeringar som gjorts under generationer: gårdsgårdar i Småland, flottrännor i Norrland, vägar, järnvägar, fabriker, skolor, sjukhus, hamnar, broar, telekommunikationer, kraftledning, etc. I vårt land är varje nyfött barns andel av detta arv värd en förmögenhet. I fattiga länder är arvslotten mer blygsam. Inte för att föräldrar i fattiga länder varit lata, utan för att allt deras slit - av en rad olika skäl - inte resulterat i investeringar och tekniska framsteg på samma sätt som i våra länder.

Ännu viktigare är kanske de institutioner, kunskaper och politiska strukturer – en fri press, fackföreningar, folkrörelser, en rimligt rättvis lagstiftning och rättsskipning, tillgång till information, med mera - som byggts upp i våra samhällen, och som varje barn på ett fullständigt självklart sätt blir delaktigt i. Dessa institutioner utgör den samhälleliga miljö som skapat förutsättningar för ekonomisk och social utveckling.

Både i debatten om de fattiga ländernas utveckling och om våra inhemska ekonomiska problem finns det hos ekonomer - och politiker - en tendens att lägga tonvikten vid det kapital som är lättast att iaktta och mäta, och som många förknippar med utveckling. Men kanske är det andra resurser som på lång sikt är allra viktigast?

Om olika slags kapital

För att ekonomisk och social utveckling ska komma till stånd fordras en rimlig balans mellan olika typer av tillgångar, eller vad som skulle kunna kallas olika sorters kapital. Ett försök till nyansering av kapitalbegreppet skulle kunna leda till följande distinktioner:

Med **naturligt kapital** avser vi odlingsbar jord, vatten, mineraler, djur och växter och hela det rika ekosystem som planeten givit oss (men som vi människor tär på i oroväckande grad). Det är svårt att tänka sig någon vara som inte är beroende av insatsvaror från våra naturtillgångar.

Finansiellt kapital - "pengar" - behövs för att skaffa kontroll över andra typer av kapital. Finansiellt kapital kan användas till konsumtion eller investeringar, eller till betalning av skulder. Det finansiella kapitalet står i centrum när frågor som statsskuld och budgetunderskott diskuteras. Många av dagens politiker är helt fixerade vid just denna form av kapital.

Direkt produktivt kapital, eller realkapital, kan vi kalla maskiner och dylikt som hjälper människan att producera varor och tjänster.

Infrastrukturellt kapital är nyttiga saker som vägar, hamnar, broar, avloppssystem, flygplatser, telekommunikationer med mera.

Det krävs också **mänskligt kapital** - kunskaper och färdigheter som gör att människan förmår utnyttja naturen och tekniken till att producera varor och tjänster.

Institutionellt kapital är en bristvara i många länder. Goda institutioner kan vara allt från parlamentarisk demokrati och en fri press till hederliga domstolar, kompetenta finansinspektioner och statistiska centralbyråer eller väl fungerande skattesystem, för att ta några exempel på måfå.

Konkurrens är viktigt. Men människan är, som redan Aristoteles påpekade, en social och politisk varelse. Utveckling förutsätter samverkan. För att människors kunskaper och kreativitet ska komma till sin rätt fordras ett minimum av formella och informella normer för ömsesidigt samarbete och hänsynstagande. Vi kan kalla detta nebulösa begrepp **socialt kapital** - ju mer socialt kapital det finns i ett samhälle, desto lättare är

det att samarbeta, och desto mer litar människorna på varandra. Det sociala kapitalet är inte lätt att definiera, men handlar om tillit. Det osynliga kitt som håller samhällen samman. Det sociala kapitalets betydelse märks framför allt när det saknas: Jag litar inte på dig, och du litar inte på mig. Jag tänker bara på mig själv, och du bara på dig själv.

Det är inget kul att leva i ett sådant samhälle. Och det leder också till ineffektivitet.

Sverige under storhetstiden

I Sverige hade vi under glansdagarna - fram till mitten av 1970-talet, kanske - en sällsynt lyckad kombination av olika sorters kapital.

Vi hade våra naturtillgångar - skog, järnmalm, med mera - med goda exportmarknader.

Inkomsterna från vår råvaruexport investerades ganska förnuftigt. Häri ligger en viktig skillnad mellan Sverige i slutet av 1800-talet och många av dagens råvarurika låginkomstländer, där vinsterna från råvaruexport ofta försvinner ut ur landet illa kvickt (i form av lyxkonsumtion, kapitalflykt, vapenimport, räntebetalningar på utlandsskulden med mera).

Sverige hade också tur: efterfrågan och priser på våra viktigaste råvaror utvecklades mycket gynnsamt.

Företagen investerade i maskiner och ny teknik. De tekniska innovationerna blomstrade.

Staten drev in mycket skatt från företag och hushåll. Men staten använde pengarna rätt klokt.

Det investerades i mänskligt kapital. Redan år 1875 var läskunnigheten bland svenska 20-åringar 99 procent. Den siffran är inget fattigt land i närheten av i dag. Inte minst viktigt var att även flickorna fick gå i skolan och lära sig läsa och skriva.

En viktig lärdom för dagens fattiga länder är att satsningen på allmän primärskoleundervisning faktiskt *föregick* den ekonomiska tillväxten; den var, i själva verket, den allra viktigaste förutsättningen för den ekonomiska dynamik som kom att präglade perioden efter 1870.

Redan på 1870-talet var så gott som alla svenskar, utom de äldsta, läs- och skrivkunniga. Folkskolestadgan, med krav på allmän obligatorisk och avgiftsfri folkskola, kom 1842, men redan när den infördes räknar man med att en majoritet av den vuxna befolkningen kunde läsa hjälpligt (främst tack vare kyrkans insatser).

Även den högre utbildningen expanderade snabbt. Som exempel kan nämnas att Sverige vid första världskrigets början hade drygt 3.500 civilingenjörer. Antalet gymnasieingenjörer ökade från 2.000 år 1870 till över 10.000 år 1910. Argumentet som ibland framförs att fattiga länder inte "har råd" att försöka lära alla barn

läsa och skriva är och förblir ihåligt. Sanningen är att länder inte "har råd" att låta bli.

Men viktigt är också att *efterfrågan* på utbildad arbetskraft stiger. Det gjorde den i Sverige (samtidigt som arbetslösheten bland lågutbildade förblev hög ända fram till slutet av 1930-talet). Häri ligger också en likhet med de framgångsrika länderna i Ostasien, och en skillnad jämfört med många av dagens fattiga länder där den övergripande ekonomiska politiken - och den samhällsliga miljön i stort - inte skapar tillräcklig efterfrågan på människors kunskaper och kreativitet.

Svenskar hade också, under de magra årtiondena före och efter 1900, en möjlighet som inte står dagens fattiga till buds: att emigrera. Karl-Oskar och Kristina – huvudpersonerna i Vilhelm Mobergs berömda romancykel om svenska utvandrare till USA på 1800-talet - och ytterligare någon miljon svenskar, de flesta mycket fattiga (men läskunniga!), valde att satsa på en framtid för sig och sina barn i Nordamerika. Detta bidrog starkt till att minska arbetslösheten i Sverige, och till att de svenskar som stannade kvar kunde höja sina reallöner.

Både de som flyttade och de som stannade kvar fick det bättre tack vare den omfattande emigrationen från Sverige. Arbetslösheten i Sverige blev mindre, och reallönerna högre, än om alla hade stannat hemma. Och även de nya hemländerna tjänade på folkvandringen. Ingen förnuftig människa skulle kunna hävda att USA:s ekonomi och samhälle blev lidande av att landet tog emot någon miljon svenskar - eller miljoner italienare och irländare - decennierna kring sekelskiftet.

Men i dagens globaliserade värld omfattar den fria rörligheten bara varor, tjänster och kapital - inte människor. De som i likhet med Karl-Oskar och Kristina försöker fly från fattigdom kallas idag "ekonomiska flyktingar" och har få möjligheter att släppas in i våra rika länder.

Låt oss återvända till Sverige i slutet av 1800-talet. I spåren av fattigdom, undermåliga bostäder och trångboddhet följde rader av epidemier, som tuberkulos och spanska sjukan. Medellivslängden i Sverige kring sekelskiftet var över tjugo år lägre än den är i dagens Asien.

Men de usla sanitära förhållandena förbättrades, och sjukvården byggdes ut. Bättre näringsstandard och hygien, liksom stora satsningar på hälsovård, gjorde att medellivslängden ökade med drygt 40 procent, från 44 till 64 år, mellan 1860-talet och 1920-talet.

En motsvarande ökning av medellivslängden har också ägt rum i dagens låg- och medelinkomstländer.¹ Och där har utvecklingen gått snabbare än i Sverige för hundra

¹Eftersom jag anser att begreppet "u-länder" är förlegat – det är fullständigt missvisande att klumpa ihop framgångsrika medelinkomstländer med länder som Somalia eller Mali och låtsas som om de har samma problem och intressen – kommer jag att avstå från detta uttryck, till förmån för det mer otympliga "låg- och medelinkomstländer". Ofta kommer jag, för enkelhetens skull, att skriva "Nord" om de 34 länder som är medlemmar av rikemansklubben OECD (*Organisation for Economic Cooperation and Development*) och "Syd" om alla andra, oavsett var de ligger rent geografiskt. Flera internationella organisationer använder idag beteckningen "*emerging and developing economies*" som sammanfattande beteckning på de länder utanför OECD-området som tidigare buntades ihop som "*developing countries*". OECD-medlemmar, de som vi vanligen kallar "i-länder", ges i regel namnet "*advanced economies*." Till gruppen "*advanced economies*" i internationell statistik hör idag fyra asiatiska länder som tidigare ofta har klassificerats som "*developing*": Sydkorea, Taiwan, Hong-Kong och Singapore.

år sedan. I ett fortfarande fattigt land som Vietnam har medellivslängden stigit med ett par decennier på kort tid, och är idag drygt 75 år.

Det tog betydligt längre tid för det svenska folket att höja hälsostandarden än läskunnigheten (delvis beroende på dåliga bostäder och på att många medicinska framsteg, och insikter om sambanden mellan hygien och hälsa, är av ganska sent datum). I flertalet av dagens fattiga länder är det tvärtom. Indien, till exempel, har i dag en medellivslängd på 66 år, jämförbar med Sveriges i slutet av 1920-talet. Men läskunnigheten i Indien är, trots stora framsteg på senare år, bara 74 procent, och för kvinnor 65 procent. För att hitta motsvarande låga siffror i Sverige får vi gå tillbaka till mitten av 1800-talet.

Den materiella levnadsstandarderna i Sverige var länge låg. Det tog åtskilliga decennier av hög ekonomisk tillväxt innan vanliga människor fick drägliga materiella villkor. Men utvecklingen gick hela tiden åt rätt håll.

Framstegsvänliga institutioner växte fram. Affärsbanker och försäkringsbolag fick vi kring mitten av 1850-talet. Rättsväsendet byggdes ut.

Statsapparaten moderniserades och demokratiserades. Statsanställda fick anständigt betalt för sitt jobb, och åtnjöt en viss social prestige. Och den traditionella svenska ämbetsmannen var faktiskt både ganska kompetent och okorrumpad.

Även här kan vi dra paralleller till dagens låg- och medelinkomstländer. I Ostasien finns det en lång tradition av att rekrytera dugliga statstjänstemän, och att erbjuda löner som det går att leva på. Detta är förmodligen en av orsakerna till att den offentliga sektorn i allmänhet sköts sig bättre där än i till exempel Afrika.

De relativt effektiva och hedervärda institutioner som gradvis växte fram i Sverige före och under industrialismens genombrott, och som var en förutsättning för den snabba ekonomiska tillväxten, hade sina rötter i svensk tradition. Begreppet "ombudsman", till exempel, går tillbaka till 1700-talet, och institutionaliserades i samband med 1809 års regeringsform.

Häri ligger också en viktig skillnad jämfört med till exempel Afrika, som ofta drabbats av diverse moderniseringsförsök utifrån och uppifrån. Gårdagens kolonialister och dagens "*money doctors*" med examen i nationalekonomi från något fint amerikanskt universitet har inte sällan ett suveränt förakt för fattiga länders kultur, traditioner och sociala kapital gemensamt.

I den tidiga svenska utvecklingen spelade också aktiva folkrörelser en viktig roll, som ett uttryck för ett starkt och växande socialt kapital. Vi hade nykterhetsloger, frikyrkor, studieförbund, fackföreningar, handelskammare, idrottsföreningar och mycket annat. Antalet medlemmar av svenska folkrörelser beräknas ha ökat från cirka 30.000 år 1880 till nära en halv miljon tre decennier senare.

I dessa täta nätverk av medborgerligt engagemang förstärktes en kultur av hederlighet, ömsesidigt förtroende och respekt för andra.

Tillit, kort sagt.

I folkrörelserna litade man på varandra. Medlemmarna ställde krav på, och utkrävde ansvar av, den valda styrelsen.

Många enskilda organisationer ("NGOs") i dagens u-länder gör förvisso ett hedervärt arbete. Men när de blir beroende av pengar uppifrån och utifrån blir de av en helt annan karaktär än om varje medlem finansierar verksamheten med 10 öre i veckan. De traditionella svenska folkrörelserna ägdes av, och ställdes till ansvar inför, sina medlemmar.

Den starka svenska folkrörelsetraditionen bidrog på ett avgörande sätt till att vi i Sverige fick en bra balans mellan olika former av kapital, och mellan de tre hörnstenarna i ett modernt samhälle: offentlig sektor, marknad och civilt samhälle.

Må ingen skugga falla över våra framgångsrika uppfinnare, men den verkliga hjälten i den svenska utvecklingsprocessen är nog folkrörelsernas revisorssuppleant. Hen som valdes sist, utan ära, men som alltid ryckte in när den ordinarie revisorn var sjuk och som såg till att kassören inte stack med kassan (det började kassörerna göra först på 1980-talet).

I dagens fattiga länder saknas det i regel revisorssuppleanter. Ofta även hederliga revisorer. Kontrollen nedifrån är svag. Ju mer auktoritärt ett samhälle är, desto svårare är det för medborgarna själva att utöva politisk och ekonomisk kontroll över de styrande.

Under hela den gyllene epoken var inkomstfördelningen i Sverige ovanligt jämn, vid en internationell jämförelse. God grundutbildning åt alla, så småningom även hög sysselsättning och framväxten av sociala trygghetssystem, skapade förutsättningar för en ekonomisk tillväxt som kom de flesta till del.

Även i dag kan vi se hur snabb ekonomisk tillväxt samvarierar med jämn inkomstfördelning. I de snabbast växande länderna i Ostasien är inkomstfördelningen långt mindre ojämn än i till exempel Afrika, Latinamerika och Mellanöstern.

I Taiwan tjänar den rikaste femtedelen av befolkningen fyra gånger så mycket som den fattigaste femtedelen. I dagens Sverige, där inkomstskillnaderna har ökat sedan 1980-talet, drygt sex gånger så mycket. I många länder i Afrika och Latinamerika har den rikaste femtedelen mer än tjugo gånger så stora inkomster som den femtedel som har lägst inkomster.

Det kanske mest frapperande med Sveriges ekonomiska och sociala utveckling under perioden 1870 till 1970 är stabiliteten. Inte under något årtionde mellan 1870 och 1970 var den genomsnittliga årliga tillväxten i per capita-inkomst lägre än 1,5 procent. Och inte under något årtionde var den högre än 3,9 procent. I många av dagens fattiga länder saknas denna stabilitet; perioder av snabb tillväxt växlar ofta med tider av stagnation och tillbakagång.

Den ekonomiska stabiliteten var en följd av - och kanske också en förutsättning för - Sveriges anmärkningsvärda politiska stabilitet, och förmåga att hantera sociala konflikter. Under decennierna före och efter sekelskiftet genomgick Sverige en

dramatisk politisk förändring från auktoritär monarki till parlamentarisk demokrati. Trots svåra inhemska kriser och externa hot - såsom unionsupplösningen med Norge 1905, rösträttsstriden, världskriegen och 30-talsdepressionen - bevarades det minimum av politisk stabilitet och legitimitet som krävs för uthållig ekonomisk tillväxt.

Motsättningar saknades givetvis inte. Men poängen är att Sverige skapade mekanismer för att hantera politiska och sociala konflikter utan våld och politiskt kaos. Saltsjöbadsavtalet från 1938 kan här stå som symbol för hur spelregler infördes som syftade till att skapa ansvarstagande och kompromissvilja hos de stora intresseorganisationerna.

Under hela 1900-talet finns det i Sverige bara ett enda exempel på våld med sociala och politiska förtecken som skördade flera dödsoffer: Ådalen 1931, då fem människor sköts ihjäl av militären i samband med en demonstration mot arbetsgivarnas utnyttjande av strejkbrytare. I många av dagens mest våldsdrabbade länder, där väpnade konflikter och övervåld från polis och militär är vardagsmat, skulle fem dödsoffer knappast ens ge upphov till tidningsrubriker.

Är nu den bild av Sveriges ekonomiska historia som givits ovan tillrättalagd och idylliserande? Ja, utan tvekan. Idylliserande och lätt anekdotisk. Men mitt syfte med dessa inledande sidor om Sverige har inte varit att redovisa problem och komplikationer, utan att belysa några positiva lärdomar om samspelet mellan olika faktorer som tillsammans kan främja utveckling.

Men inget lands utveckling går att kopiera. Förutsättningarna är olika. Kina, Nicaragua eller en före detta koloni i Afrika har helt andra samhällsstrukturer och politiska traditioner än Sverige.

De externa betingelserna är också helt annorlunda i dag än tidigare. Den historiska epok som möjliggjorde Sveriges utveckling från ett fattigt jordbruksland till ett rikt industriland är oåterkalleligen förbi. Vi lever i en värld med helt nya förutsättningar - på gott och ont - för både rika och fattiga länder. En stor del av denna bok handlar om dessa skillnader.